

GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ

A NYELVJÁRÁSOK MEGÍTÉLÉSE A XIX. SZÁZADBAN – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A PALÓC NYELVJÁRÁSRA

K I V O N A T: A tanulmány a XIX. századi magyar nyelvjárások megítélését mutatja be. Kiemelten foglalkozik a palóc nyelvjárásról írott korabeli népismertető és nyelvjárási munkák tanulságaival. Bemutatja, hogy Magyarországon a nyelvjárások kutatása a néprajzi és a történeti érdeklődéssel összefonódva bontakozott ki. A tanulmány feltárja, hogy a XIX. században a nyelvjárási jelenségek leírása nem volt maradéktalanul tudományos igényű, ugyanakkor egyes tudományos munkákban az izoglosszák és a nyelvjárási területek határainak kijelölési szándéka, valamint terminológiaalkotási kísérletek is megjelentek. A korszakban két ellentétes nézet állt egymással szemben. Megismerjük annak a szemléletmódnak a követőit, akik a nyelv ősi emlékeinek hordozóiként, a nyelvjárások megőrzését sürgetve foglalkoztak a nyelvjárási jelenségekkel. A megismerést és a megőrzést szolgálták a korabeli tudományos pályázati kiírások, melyeknek nyomán megindultak, majd megjelentek az első néprajzi-nyelvjárási gyűjtések. Mások a műveletlen beszéddel azonosították a nyelvjárásokat, elítélték, durvának, nem követendő nyelvváltozatnak minősítették. A palócok – elsősorban nyelvhasználatuk miatt – sokszor gúny tárgyává váltak. A tanulmány szerzője bemutatja, hogy a palóc nyelvjárás védelmezői miként igyekeztek lebontani a népcsoporttal és a nyelvhasználatukkal kapcsolatos előítéleteket.

KULCSSZAVAK: nyelvjárás, attitűd, történeti dialektológia, palóc, XIX. század

1. Bevezetés

A nép nyelve és költészete iránti érdeklődést XVIII. századi szellemi mozgalmak váltották ki Európa-szerte. Laziczius Gyula a nyelvjáráskutatás fejlődését bemutató, 1936-ban megjelent írását azzal a gondolattal nyitja, hogy a nyelvjáráskutatás nem a nyelvészet problémaköréből sarjadt (Laziczius 1936). A nyelvjárásban első művelői nem nyelvészek voltak, valamint a cél sem elsőrendűen nyelvészeti volt. Magyarországon a néprajztudománnyal és a történeti kutatással karöltve kezdett kialakulni a nyelvjárások tanulmányozása iránti igény, a magyar néprajztudomány képviselői pedig a történeti szemlélettel kiépülő etnográfia és folklorisztikát művelték. A magyar nyelvjárások tanulmányozása Magyarországon a XIX. században nemcsak a folklorisztikai kutatásokkal együtt jelent meg, hanem a herderi gondolatokra alapozott, nacionalista szemléletű történeti leírásokkal. Horvát István történétíró és nyelvész, a *Tudományos Gyűjtemény* című folyóirat szerkesztője, a magyar nyelv és irodalom professzora, az Országos Széchényi Könyvtár „őre” elkötelezetten igyekezett nyomába eredni nyelvünk történetének, ám meglátásai – mai tudásunk szerint – igencsak romantikusnak tetszenek, nélkülözik a tudományosságot. A magyar nyelv „gyökerét” az egyik nyelvjárásunkban látta meg. Romantikus nép- és nyelveredeztetése felértékelte a minden írásában *nyelvként* és nem *dialektusként* említett „Palótz Nyelv”-et. Munkáiban azt igyekezett bizonyítani, hogy a magyar a legősibb nyelv, olyannyira, hogy „a’ Pelasgusok Herodotus szerint Palótz Nyelvet beszéltek”, „Homerus Planctái és Herodótus Placusai valóban Palótz Szityák, vagy is Palótz Pelasgusok, azaz: Palótz Pártusok voltak”, mi több, „a’ Pelasgusok kétségen kívül Palótz Nyelvet (és nem Görögül) beszéltek”, sőt „nem épen hihetetlen, hogy Móses Khetaeusai más néven Palótzok voltak” (Horvát 1825: 76–81).

2. A dialektológia fogalmai a XIX. században

A magyar nyelvterület nyelvjárási különbségeivel ebben az évszázadban már tudományos igénygel kezdtek el foglalkozni, bár a megjelent értekezések nem felelnek meg az egzakt fogalmakon alapuló nyelvleírás tudományos kritériumainak. Nemcsak azért, mert a grammatikai kategóriák és a dialektológiai megnevezések, illetve a geolingvisztikai behatárolások, az izoglosszák és a nyelvjárások határai pontatlanok, hanem azért is, mert a nyelvjárásokat nem objektíven leírandó alakulatoknak tekintik. Ehelyett sokszor elítélő megjegyzésekkel minősítik a nyelvjárásban beszélő embereket.

Elsőként 1815-ben, majd az ezt követő két évben ismételtén „jutalomkérdéseket”, azaz pályázatokat írt ki a Magyar Nemzeti Múzeum a nyelvjárások tanulmányozására. A pályázati kiírás célja a nyelvjárások tudományos igényű kutatása volt. Az egyik pályamunka írója, Gáti István így rögzíti tanulmányában a kutatási kérdéseket: „Mi a’ Dialectus Grammatikai értelemben? Vagynak é e tekintetben a’ Magyar nyelvnek Dialectusai? Ha vagynak: mellyek azok különösen? Mibe különböznek egymástól? és mint lehetne általok bővíteni a’ Magyar nyelvet?” (Gáti 1821: 5–6). A Magyar Nemzeti Múzeum 1815. évi pályázati kérdéseire adott válaszok közül két dialektológiai pályamunka nyerte el a bírálók tetszését: Pálóczi Horváth Ádám és Gáti István értekezése. Az érdekes pályamunkák néhány évvel később Horvát István szerkesztésében két kötetben meg is jelentek (Horvát 1821). Pálóczi Horváth Ádám tanulmányát az első (Pálóczi Horváth 1821), míg Gáti István értekezését (Gáti 1821) a második kötetben közölték.

Tudományos igényre vall, hogy mindkét szerző definiálja tanulmánya tárgyát, a „dialectus”-t. Pálóczi Horváth Ádám így értelmezi: „szó-ejtés, beszéd-ejtés, betű szerént való értelemben elkülönözött beszéd formát tesz”, majd hozzáteszi latinul: „Separata locutio, vagy dictio”, azaz földrajzilag elkülönülő helyet és beszédmodot ért a kifejezés alatt (Pálóczi Horváth 1821: 3–4). Hoszszabb meghatározása szerint: a dialectus „valamelly vidéknek a’ szóllásban

való különbözését” jelenti „a’ nyelv közönséges formájátúl”. Nyelvöldrajzi értelmezése ellenére tanulmányában mégis előkerül a terminus általánosabb, ’nyelvváltozat’ szerinti értelmezése is, hiszen pl. a tudomány nyelvét „Tudós dialectus”-ként említi. Módszertanára jellemző, hogy a dialektusokat nem egymással, hanem a köznyelvvél („közönséges nyelvvel”) való egybevetésben mutatja be: „Nem-tsak azt nézzük t. i. a’ vidéki magános Dialectusokban, hogy egyik a’ másiktúl, hanem főképen a’ közönségestúl miben és mennyire távozott-el?” A szemléletmód azonban nem felel meg a helyes tudományos értelmezésnek, hiszen a nyelvjárások nyilvánvalóan elsődlegesebb nyelvi formák, nem a köznyelv átalakult változatai. Azt azonban pontosan felismeri, hogy a nyelv változatokban létezik. Ezt szép metaforával szemlélteti: „Úgy vehetjük ugyan a’ nyelvet, mint anyát, és a’ Dialectusokat mint ennek mind-meg-annyi Leányait” (Pálóczi Horváth 1821: 4).

3. Nyelvjárási attitűd a XIX. században

A pályázati kiírás irányított kérdései, amelyekre mindkét tanulmány szerzője választ kíván adni, nyelvtudományi és szépirodalmi célzatot egyaránt sugallnak. Egyfelől a nyelv dialektális változatainak leírására, másrészt az irodalmi nyelv bővítésének mikéntjére kívánnak megoldást találni. Miközben objektív leírásra vállalkoznak, ugyanakkor egyes nyelvjárási jelenségeket megbélyegeznek. Pálóczi Horváth Ádám véleménye szerint eltérő „csinosságúak” a dialektusok: vannak „csinosabbak”, illetve bizonyos nyelvjárásokat „csinatlan”-nak minősít. Azokat tartja szépnek, amelyekben „nem hagynak ki hangokat”. A palócok nyelvjárásáról nincs jó véleménye, sőt azt írja, hogy „A’ Palóczságnak leg-tsinatlanabb nyelve van” (Pálóczi Horváth 1821: 70), „A’ Palóczság füle leg-durvább” (Pálóczi Horváth 1821: 36), „izetlenebb”, mint a göcseji. Erdély tájszólásairól értekezvén azt állítja, hogy „a’ Székelység némelly consonansokban vastagabb a’ többinél”. Nem derül ki, hogy pontosan hogyan lehet értelmezni „vastag” minősítését, pozitív és negatív attitűdöt jelölő értékítéletként egyaránt magyarázható. Nemcsak dialektusokat, hanem egyes nyelvjárási jelenségeket is minősít. Hibásnak és fűlsértőnek nevezi pl.

a Göcsejben hallott *fiáel* szóalakot, hiányolja a *-val*, *-vel* v-jét. Erdély, Zala és Vas vármegye beszélőinek szójéjtésében a *kelletik* alakot kifogásolja. A degradáló szemlélet mellett némi dicséretet is kapnak egyes dialektusok, például a palóc nyelvjárásról úgy vélekedik, hogy „némelly eredetiségekre reá mutat és vezet” (Pálóczi Horváth 1821: 70). A *-val*, *-vel* ragról írott bekezdésben arról értekeznek, hogy Erdélyben és a palócoknál is „szeretik megtartani” a rag eredeti alakját, de a palócok „faragatlanul” teszik ezt, mert az *-l*-t vagy „nyilván, vagy alattomosan” kihagyják. Az olvasó számára továbbra is kérdés marad, hogy ezt a jelenséget a szerinte nagy területet felölelő palóc nyelvjárások közül melyikben hallotta. A nyelvjárási régió pontatlan behatárolása, a *palóc* megnevezés általánosabb értelemben való használata félrevezető. Ugyanis nem a mai területi határok között helyezi el a palócokat, több nyelvjárást is palócnek nevez: a népcsoport gócéjának ugyan Gyöngyös környékét tekinti, ám meghatározása szerint „úgy el-van-hintve az egész két Országban, hogy Erdélyben is találhatni, és attúl fogva imitt amott egész a’ Drávaig” (Pálóczi 1821: 36). Két fő nyelvjárásterületet különít el: a dunai és a tiszai „nyelvjárástípust”. Minősítése szerint az egyik „vastagabb, nyersebb, keményebb”, a másik „tsinossabb, lágyabb” (Pálóczi Horváth 1821: 21).

Tanulmánya jelenségszemléletű, nem nyelvföldrajzi alapú leírás. A fejezetek felépítésére jellemző, hogy nem területenként sorolja a nyelvjárások sajátosságait, hanem jelenségekről ír, s ezekre több dialektusból hoz példákat. Ugyanakkor az is látszik, hogy nem következetes, mert miközben hibásnak tekinti a dunántúliak nyelvjárásában a *-rúl*, *-rül* raghasználatot a *-ról*, *-ről* helyett, addig tanulmányában *-búl*, *-bül* alakváltozatú ragos szóalakokat ír le.

Gáti István elmélkedésében a téma tudományos keretbe helyezését erősíti a definíciós pontosítás. A görög eredetű *dialektosz* szó magyarázatát ekképpen adja meg: „ugyan azon nyelvnek különböző módon való beszéllését, szólásban való különböző módokat” jelenti (Gáti 1821: 7). Hiába a tudományos keret, a nyelvjárási különbségek bemutatását mégis szakszerűtlenül és megbélyegző attitűddel végzi el. Megjegyzéseivel azt sugallja, hogy a nyelvjárási beszéd nem becslendő. Az eltérő hangejtésű szavak megítélésben egyfajta felsőbbrendűsége hivatkozik: „a’ halló fül, alig tudja meg itélni: sőt néha ne-

mis, mitsoda hangot ejt”. A beszélők egy részét, az „írástudókét”, a „túdósokét” pontosabbnak, tisztábbnak, érthetőbbnek ítéli meg, míg az „írástudatlanok” nyelvhasználatáról vélekedve megállapítja, hogy a kiejtésük nem tiszta, a beszédük hibás.

Gáti István felosztása egyezik Pálóczi Horváth Ádáméval, mivel a nyelvjárásokat ő is Tisza-melléki és Duna-melléki csoportra bontja. A nyelvjárás és a vallás összefüggését láttatja: szerinte az előbbi a katolikusok, míg az utóbbit a protestánsok beszélik. A nyelvjáráscsoportokat számba véve megállapítja, hogy a „köznép”, azaz az „írástudatlanok” annyiféle nyelvjárást beszélnek, amennyi a vármegyék száma. Munkájában a nyelvjárási ejtismódok, a hangtani jelenségek leírása tudománytalan. Ez abban a korban, amikor még csak bimbózik a nyelvjárások kutatása, általánosnak tekinthető, a minősítés azonban nem mindenkinél egyformán elítélő. Gáti István leírása szerint a nyelvjárási beszélő a hangokat „megszaggatja”, „hirtelenebbül” vagy „késedelmesen” egymáshoz „nyomja” (Gáti 1821: 15–18). Hangtani példaként a *kik* ’kék’, *pinz* ’péznz’, *mazsár* ’mozsár’, a *kü* ’kö’ és a *ked* ’köd’ ejtészváltozatokat említi. Ugyanígy furcsa jelenségeként írja le a tájszóhasználatot („külömböző szókkal való élést”), példái közül idézve: *tsupor* ’bögre’, *pipe* ’liba’. A nyelvjárási alakváltozatok meglétét, használatát hanyagságnak véli: „nem igen törekedik arra a’ köznép, hogy igen pontosan ejtse a’ hangokat”.

Tanulmányában a tájszavakkal is foglalkozik. Ezek gyűjtése a magyar nyelvterületen az irodalmi nyelv bővítésének céljával indult meg. A legnagyobb számú népnyelvi közlés a *Tudományos Gyűjtemény* (1817–1841) hasábjain látott napvilágot. A magyar nyelvjáráskutatás történetének ezt az első szakaszát a Vörösmarty Mihály és Döbrentei Gábor szerkesztésében, a Magyar Tudós Társaság kiadásában, Toldy Ferenc neves irodalomtudós előszavával 1838-ban megjelent *Magyar tájszótár* zárja le. Az első magyar tájszótár megjelenését követő évtizedekben is folyt a nép nyelvének tanulmányozása, így később időszerűvé vált egy újabb tájszótár kiadása. A feladatot Szinnyei József végezte el. Kétkötetes munkája 1893-ban és 1901-ben jelent meg szintén *Magyar tájszótár* címmel.

Horvát István a *Rajzolatok a' magyar nemzet legrégebb történeteiből* című írásában (Horvát 1825) is előkerül a nyelvjárások módszeres leírásának igénye. Kíváncsnak tartja, hogy íróink a magyar nyelvterület dialektusainak „minden legkisebb apró sajátságait” ismerjék. Szorgalmazza az élőnyelvi vizsgálatokat, mert felismeri, hogy a nyelvjárások ismeretéből következtetni lehet nyelvünk történetére: „Ezeknek össze hasonlítottatásuk az Élő-Nyelvvel, 's annak különféle Szokásaival nem kevesé gazdagítaná a' Magyar Nyelv belső Történetének Tudományát” (Horvát 1825: 116). A nyelvjárások leírását azért is sürgeti, mert attól tart, hogy az „írói nyelv” lassanként elnyomja a tájszólást. Külön kiemeli a „Palócz”-ot, nyelvjárásukat különös becsben tartja, így dicséri: a „Palótz Nyelv” „az Értelmességnek a nyelve”.

Horvát István a palócok nyelvéről írt tanulmányának egyik megjegyzésével (Horvát 1834) hitelt adóan bizonyítja azt a vélekedést, amely a palóc népcsoportot és azok nyelvhasználatát nevetségesnek, helytelennek minősíti: „a' PALÓTZ név alatt, de tsak néha néha, tréfálva, EGYÜGYŰT is értenek, 's ilyen értelemben mondja a' gúnyoló másik embertársának: „TE PALÓTZ”! — Az az: „TE EGYÜGYŰ” (Horvát 1834: 108). Romantikus nyelv- és népredeztetésével ennek a negatív attitűdnek a lerombolásában is szerepet vállalt: „Nem nevetsegre való tehát, édes Hazám fiai! a Palótz Dialectus; 's a' helyett, hogy mi is, mint Atyáink, ki ne vessük Nyelvünknek több ezeredes formáit, barátokozunk inkább azokkal Nemzeti Nyelvünk ditsőségének felfedeztetesere” (Horvát 1825: 45–46).

Furcsának tűnhet, hogy a *Tudományos Gyűjtemény*ben, melynek szerkesztője volt, ettől eltérő véleményt hangoztató nyelvvédő-nyelvművelő szándékú cikket tartott érdemesnek közölni. Ennek szerzője Gáthy János, a kor egyik kevésbé ismert drámaírója (Gáthy 1834). Tanulmányát az íróknak címezte, írásában a magyar nyelv megújításának módjáról értekezik. Véleménye szerint ezt a nyelvújító munkát a köznyelv és az irodalmi nyelv pallérozásával kell elvégezni. Azt hirdette, hogy a „köznép” nyelvszokása az írónak nem követendő példa; minden esetben a nyelvjárási forma helyett inkább az irodalmi nyelvi alakot ajánlja. Miközben helytelenít bizonyos dialektusokban meglévő formákat, a nyelvjárási beszédet nem ítéli el egyértelműen, hiszen azt

vallja, hogy ha az „okos író” megtalálja a nép nyelvében azokat a szavakat, amelyekre szüksége van, akkor nem kell újat formálni, alapvetően azonban az író inkább az irodalmi nyelv használatára törekedjék. Gondolatai mögött a magyar irodalmi nyelv megteremtésére irányuló szándék áll. A nyelvjárási formák helytelenségére az abaúji és más palóc vidékeken hallható (lejegyzése szerinti írásmóddal) *baraatom*, *vaasaar* ejtismódot említi példaként. Egységesített nyelvjárási helyesírás hiányában a két magánhangzós betűkombinációval vélhetően az ajakkerekítéses *ā*-t kívánja jelölni. Ezek helyett a *barátom* és a *vásár* lejegyzéssel rögzített köznyelvi ejtést javasolja, s ugyancsak a palócoknál hallható *-búl*, *-bül*, *-túl*, *-tül* raghasználat helyett a középső nyelvállású magánhangzóval ejtett *-ból*, *-böl* stb. alakot tartja helyesnek.

Arany János 1861 körül írt *Grammatika versben* című költeménye gúnyolja az így gondolkodókat: „Mi a nyelvet rontja, az a legfőbb veszély: / Hogy még a paraszt is mind magyarul beszél. / Grammatikát nem tud, hiába csináljuk, / Mégis egyre darál, egyre fecseg szájuk. / Ugy beszél mint apja, nem halad a korrall, ...” A nyelv pallérozásának, a nyelvművelésnek és a művelt beszéd kialakításának a szándéka áll szemben a XIX. században még sokak által „parasztos”-nak minősített beszédmóddal.

Az az elítélő, megbélyegző, helytelenítő szemlélet, amelyet Horvát István is eloszlatni szándékozott, több néprajzi tanulmányban is előkerül a korabeli társadalomra jellemző attitűdként. Korabeli leírásokból kitűnik, hogy a nyelvjárást nem becsülték, a köznyelvi beszélők mulatságos hangzásúnak tartották a tájszólást, a *palóc* elnevezés gúnynév volt. A felvilágosodás korának szemlélete tovább élt. Amikor a tudományokban is jártas XVIII. századi ügyvéd és tanár, Beke Márton elfoglalta tanári katedráját, tanítványaihoz a hazai nyelv művelése érdekében intézett beszédet. 1791-ben megjelent topográfiai munkájában zalaiként arról ír, hogy a palóc dialektus röstellini való. Bél Mátyás a néhány évvel később megjelent, jól ismert *Notitia*-jának gondolataival sem segítette a nyelvjárások pozitív megítélését. Korának egyik legműveltebb embereként csekély volt a nyelvjárásban rejlő értékek iránti érzékenysége. A „felföldismus”-nak nevezett palóc nyelvjárást „durva”-nak mutatja be, szőejtésüket javítandónak véli (Bél 1735). A Beke Márton kutatási helyéhez közeli

nyelvi adatokból arra a következtetésre jut, hogy a Hont vármegyei magyarok nyelve hasonló, mint a nógrádiaké, de a nógrádiakét „rútabb”-nak találja, mert „a mássalhangzókat elnyelik, a magánhangzókat eltorzítják, kificamítják a szavakat” (Bél 1735).

Malonyai Dezső a Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod magyar népét bemutató monográfiájában említi, hogy a XVIII. század jeles nyelvtudósa, Révai Miklós, aki az első részletes palócleírás elkészítőjének, Szeder Fábiánnak és a már sokat említett Horvát Istvánnak is tanára volt, inti az embereket: ne nevéssék ki a palócok furcsaságait, mert ez a nép a régi nyelv emlékeit tisztán őrzi (Malonyai 1922: 17).

Szeder Fábián *Palóczokról* címmel az elsőként 1819-ben megjelent, majd 1821-ben és 1835-ben folytatásban közölt néprajzi leírását Kósa László úgy jellemezte, hogy: „megteremtette az addig csak gúnynévi értelmű palóc szó másik jelentését, a nyelvjárással szoros kapcsolatban álló népcsoport fogalmát” (Kósa 1989: 13). Sokan azzal magyarázzák, hogy a palóc népcsoport megítélése rosszabb volt más magyarországi etnikai-néprajzi csoportoknál, mivel a palócoknak a magyar közjogban nem volt szerepük, ugyanakkor a jászokat, a kunokat, a hajdúkat és a székelyeket megemlítik egykori törvényeink, és számukra kiváltságokat biztosítanak. Szeder Fábián palóctanulmányai is arra az 1817-ben kiírt pályázatra készültek, amelynek ösztönzője szintén Horvát István volt. Ennek nyomán „palóc divat” indult el, sorra írták a korabeli, palóc területhez kötődő értelmiségiek azokat a népismertető tanulmányokat, amelyekben igyekeztek lerombolni a népcsoportot minősítő negatív vélekedéseket. Szeder Fábián is védelmébe vette annak a földnek a lakóit, akik közül ő is származott: „A Palóczok nem csak szorgalmatos földmívelők, értelmes marhatartók, hanem többnyire minnyájan mesterséges faragók is [...] A palóczok lelki és testi tehetségre nézve a többi Magyaroknál nem alább valók.” Megjegyzéséből érződik a korábban kialakult attitűd, melynek megváltoztatására törekszik: „Ismértetni, nem pedig kinevettetni akartam ezen becses jószívű földünket.” (Szeder 1819: 6)

Szabó István, korának jeles hellenistája, aki évtizedekig papként szolgált Nógrádban, s bakonyi származásúként eleinte „idomtalan szórontás”-nak

bélyegezte a Karancs vidékén élők nyelvhasználatát, köztük élve azonban meglátta a palóc nyelvjárás értékét, 1837-ben megjelent tanulmányát a „Karancs-vidéki szeretett nép”-nek dedikálta (Szabó 1837: 43).

Jerney János a XIX. század közepén a sokak által gúnnyal említett palóc nyelvjárásról féltő gonddal értekezett. Felismerte azt, hogy amely nyelvet vagy nyelvváltozatot lebecsülnek, megítélnék, az könnyen veszélyeztetetté válik. A tudós történész ekképpen ír a palócok nyelvjárásának megítéléséről: „a’ tudatlanok szójárásukat gúny’ tárgyává teszik; lelkészeik és iskolai tanítók pedig hasonló elfogultságból az írói nyelvhez törekszenek őket szoktatni; minek csak azon sajnós eredménye lehet, miszerint ma-holnap végkép kihal a’ palóczos szójárás annélkül, hogy kellő tudós nyomozások tétettek volna annak különös sajátsága fölött” (Jerney 1851: 91).

Reguly Antal 1857-es palócföldi körútján elsősorban a palócok antropológiai jellemzőit kereste, de céduláira ezzel együtt adatokat jegyzett föl a vizsgálatai közben megfigyelt nyelvi jellegzetességekről. Csak jóval később jelentek meg az útja során írt palóc nyelvhasználati, nyelvjárási és szociopragmatikai megjegyzései. Megkülönböztet „igazi, gömöri, harmadrendű Palocz” közösségeket (Reguly 1994: 146–152). A középpalóc területet, a nyelvjárási régió központját nevezte „igazi” palócnak, ettől elkülöníti a Gömörben hallott ún. „bánfalvai beszédet”, „harmadrendű” palócnak a Sajó menti beszédet tartotta. Bizonyos településeket „fél palocz”-nak ír le.

Pintér Sándor a folklórkutatás egyik úttörőjeként 1880-ban jelentette meg a palócokról szóló könyvét (Pintér 1880), s mivel magát is „töröl sarjadt palocz”-nak nevezte, ezért népismertető tanulmányának megírására őt is az vezette, hogy szeretett népcsoportjának elismerést vívjon ki, szokásaiknak és nyelvjárásuk jellegzetességeinek a megismertetésével értékeiket megmutassa.

4. Összefoglalás

Végigtekintve a tanulmányomban kiemelt XIX. századi vélekedéseken megállapíthatjuk, hogy a kor tudós embereinek egyik csoportja a nyelv földrajzi változatait eredeti, ősi, s ezért megőrzendő formának tartja, míg a másik csoport műveletlenséggel, pallérozatlansággal azonosítja. Mindkét szemléletbeli véglet megfigyelhető: egyes értekezésekben már-már túlromantizált attitűddel minden nyelvváltozat fölé emelnek egy-egy dialektust, míg bizonyos írások romlott, éppen ezért javítandó nyelvi formaként írják le a nyelvjárási jelenségeket. A nyelvjárások és azok közül is a palóc dialektus vizsgálatára, bemutatására kiírt pályázatok, illetve az ezek ösztönzésére készült pályamunkák a XIX. század folyamán elkezdték ledönteni a negatív attitűdöt. A XX. században a népköltészeti alkotások és a népdalok gyűjtése, a szépirodalomban megjelenő szándékolt, olykor kevésbé, más esetben archaikus nyelvjárásiasság és a tudományos igényű folyóiratok, tanulmányok, a dialektológia diszciplínaként való megerősödése sokat segített a pozitív viszonyulás kialakításában. A nyelvjárási beszélőket elítélő vélekedések azonban később is megmaradtak, akár a népcsoport saját megítélésében, akár a másik nyelvjárási régió vagy a köznyelv beszélőjének viszonyulásában. Az utóbbi évtizedekben jelentős számú nyelvjárástani munka született, konferenciákon tanácskoztak a nyelvjárások értékeiről, irodalmi alkotásokban jelenik meg a nyelvjárási beszédmód, a médiumok és a közösségi oldalak sok nyelvjárási felvételt tesznek közzé, ezek hatására újabban érzékelhető, hogy a társadalom jelentős része értéknek tekinti a nyelvjárásokat, miközben nyelvjárási attitűdvizsgálatok tanúskodnak arról, hogy ma sem teljesen egységes a nyelvjárási beszélők megítélése. Munkát hagytak ránk a XIX. század úttörő nyelvészei: a nyelvi változatosság megőrzése, a nyelvi sokszínűség megismertetése, a nyelvjárásokhoz való pozitív viszonyulás további erősítése ma is feladatunk.

Hivatkozott irodalom

- Beke Márton 1791: *Topographia inclytorum comitatum Nagy-Hontensis et Neogradiensis*. Buda.
- Bél Mátyás 1735: *Notitia Hungariae novae historica geographia...* Bécs.
http://real-r.mtak.hu/541/1/Notitia_Hungariae_novae_historico_geogra_1.pdf
 (letöltés időpontja: 2026. április 8.)
- Gáthy János 1834: Ki a' Literátor? *Tudományos Gyűjtemény* 18: 8–23.
- Gáti István 1821: Elmélkedés a' Magyar Dialectusról, Lexiconról, és Helyesírásról. In: Horvát István (szerk.) 1821: *Jutalom feleletek a' magyar nyelvről, a Magyar Nemzeti Museum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire II.* Trattner, Pest. 1–103.
- Horvát István (szerk.) 1821: *Jutalom feleletek a' magyar nyelvről, a Magyar Nemzeti Museum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire I–II.* Trattner Nyomdája, Pest.
- Horvát István 1825: *Rajzolatok a' magyar nemzet legrégiebb (sic!) történeteiből.* Petrózai Trattner Mátyás nyomdája, Pest. <https://mek.oszk.hu/18800/18855/18855.pdf>. (letöltés időpontja: 2026. április 8.)
- Horváth István 1834: A' Palótz Nemzet Nyelvéről. *Tudományos Gyűjtemény* 18/III: 108–117., 18/IV: 103–121.
- Jerney János 1851: *Keleti utazása a' magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845.* I. Magánkiadás, Pest.
- Kósa László 1989: *A magyar néprajz tudománytörténete.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Laziczius Gyula 1936: *Magyar nyelvjárások.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Malonyai Dezső (szerk.) 1922: *A magyar nép művészete. Hont, Nógrád, Heves, Gömör; Borsod magyar népe, a palócok művészete.* 5. Franklin Társulat, Budapest.

- Pálóczi Horváth Ádám 1821: A' magyar nyelv' dialectusairól. In: Horvát István 1821: *Jutalom feleletek a' magyar nyelvről, a' Magyar Nemzeti Museum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire I.* Trattner Nyomdája, Pest, 3–78.
- Pintér Sándor 1880: *A Palócokról. Népismertető tanulmány.* Budapest. (Hasonmás: Galcsik Zsolt [szerk.] 1995. Szécsényi Antal Károly Honismereti Alapítvány, Szécsény)
- Reguly Antal 1994: *Magyarországi jegyzetek.* Néprajzi Múzeum, Budapest.
- Szabó István 1837: Karancs-vidéki palócz nyelv. *Tudományos Gyűjtemény* 1: 43–66.
- Szedes Fábrián 1819: A' palócokról. *Tudományos Gyűjtemény* 6: 26–46.